

East African Journal of Swahili Studies

eajss.eanso.org

Volume 2, Issue 1, 2020

Print ISSN: 2707-3467 | Online ISSN: 2707-3475

Title DOI: <https://doi.org/10.37284/2707-3475>

EAST AFRICAN
NATURE &
SCIENCE
ORGANIZATION

Original Article

'Siyasa ni T^hanga si Nanga' Mwangwi wa Funzo la Kisiyasa na Azimiyo la Abdilaṭif Abdalla Kifungoni: Uṭafiti Kiyelelezo wa Kutendana Katika Sauti ya Dhiki¹

Dkt. Mohamed Karama^{1*}, Prof. Issa Mwamzandi¹ & Khalid Kitito²

¹ Chuwo Kikuu cha Kabianga, SLP 2030 – 20200, Kericho, Kenya.

² National Museums of Kenya Heritage Training Institute.

* Barua pepe ya mawasiliano: mkarama@kabianga.ac.ke.

DOI ya Nakala: <https://doi.org/10.37284/eajss.2.1.144>

Tarehe ya Uchapishaji: MUKHTASARI

27 Apr 2020

Maneno Muhimu:

*Siyasa,
Abdilaṭif Abdalla,
Siyasa ni T^hanga,
Sauti ya Dhiki,
Uhistoriya.*

Shairi la Kutendana katika *Sauti ya Dhiki* limechanganuliwa, mpaka sasa, kwa maono ya juujuu kwamba ni shairi la kingono. Kuṭokana na hiṭimisho hili, Mulokozi amelipuuza kuwa ni shairi lililokosa ubingwa wa kuenreleza maudhui muhimu yanayotatiza jamii. Makala haya yamebayanisha shairi hili kuwa ni fumbo la kisiyasa. Kwa kutumiya madhumuni ya ulingamanishaji wa fasiri ya matukiyo halisi ya kisiyasa katika Kenya wakaṭi huwo na shairi lenyewe; azimiyo la Abdilaṭif katika shairi lenyewe na namna lilivofikiwa; na namna azimiyo hilo lilivoathiri msimamo wake wa kisiyasa baada ya kuṭoka kifungoni, tumeweza kuibuwa maswala muhimu kuhusu maisha ya Abdilaṭif kabla, wakaṭi wa, na baada ya kuṭoka kifungoni. Nadhariya ya Usemezano yenye kuḍulisha maana kuṭokana na usuli, athari, na mwingiliyano wa kauli nyingi katika maṭini na Uhistoriya Mpya yenye kuṭowa fasiri ya matukiyo ya kihistoriya nrizo nadhariya zilizotumika katika uchanganuzi wetu. Kauli mbalimbali zilizojitokeza katika mashairi kadhaa ya *Sauti ya Dhiki* na jazanra zilizotumika zimeweza kufumbuwa istiyara ya shairi hili la Kutendana. Tumeona wahusika wake (wanawake wawili) wanawakilisha vyama va kisiyasa va wakaṭi huwo: KANU (KADU), KPU, na Mwanamume anawakilisha wananchi wa Kenya. Tukiengezeya, Abdilaṭif anajisaili huko gerezani na kupelekeya afanye azimiyo la kujiṭowa katika siyasa za kijumuiya zisizoṭhabiti na kuwanasihwa wasomaji wengine wasiingiye katika mtego

¹ Twamshukuru ghaya Abdilaṭif Abdalla, Mungu Atuwekee, kwa kutufunguliya makṭaba yake na kutusaidiwa kila andiko tulilohitajiwa kwa uwandishi wa makala haya. Piya, twamshukuru Dkt. Ahmed Hussein wa Pwani University kwa msaada wake katika kufaulisha makala haya.

aliyouwingiya yeye. Maisha yake ya kisiyasa baada ya kifungo yanaonekana kufuwata funzo na azimiyo hili.

UNUKUZI WA APA

Karama, M., Mwamzandi, I., & Kitito, K. (2020). 'Siyasa ni T'anga si Nanga' Mwangwi wa Funzo la Kisiyasa na Azimiyo la Abdilaṭif Abdalla Kifungoni: Uṭafiti Kiyeelezo wa Kutendana Katika Sauti ya Dhiki. *East African Journal of Swahili Studies*, 2(1), 28-44. <https://doi.org/10.37284/eajss.2.1.144>

UNUKUZI WA CHICAGO

Karama, Mohamed, Issa Mwamzandi, and Khalid Kitito. 2020. "'Siyasa ni T'anga si Nanga' Mwangwi wa Funzo la Kisiyasa na Azimiyo la Abdilaṭif Abdalla Kifungoni: Uṭafiti Kiyeelezo wa Kutendana Katika Sauti ya Dhiki". *East African Journal of Swahili Studies* 2 (1), 28-44. <https://doi.org/10.37284/eajss.2.1.144>.

UNUKUZI WA HARVARD

Karama, M., Mwamzandi, I. and Kitito, K. (2020) "'Siyasa ni T'anga si Nanga' Mwangwi wa Funzo la Kisiyasa na Azimiyo la Abdilaṭif Abdalla Kifungoni: Uṭafiti Kiyeelezo wa Kutendana Katika Sauti ya Dhiki", *East African Journal of Swahili Studies*, 2(1), pp. 28-44. doi: 10.37284/eajss.2.1.144.

UNUKUZI WA IEEE

M. Karama, I. Mwamzandi, and K. Kitito, "'Siyasa ni T'anga si Nanga' Mwangwi wa Funzo la Kisiyasa na Azimiyo la Abdilaṭif Abdalla Kifungoni: Uṭafiti Kiyeelezo wa Kutendana Katika Sauti ya Dhiki", *EAJSS*, vol. 2, no. 1, pp. 28-44, Apr. 2020.

UNUKUZI WA MLA

Karama, Mohamed, Issa Mwamzandi, and Khalid Kitito. "'Siyasa ni T'anga si Nanga' Mwangwi wa Funzo la Kisiyasa na Azimiyo la Abdilaṭif Abdalla Kifungoni: Uṭafiti Kiyeelezo wa Kutendana Katika Sauti ya Dhiki". *East African Journal of Swahili Studies*, Vol. 2, no. 1, Apr. 2020, pp. 28-44, doi:10.37284/eajss.2.1.144.

UTANGULIZI

Wakaṭi wa mazishi ya nruyeye mkubwa Uṣṭadh Ahmad Nassir mjini Mambasa Januari 2019, tulipata bahaṭi ya kukutana na Abdilaṭif Abdalla na katika maongezi yetu naye kuhusu Kiswahili na mengineo alitwambiya kuwa babu yake marehemu Mzee Hyḍer Kindy nriye aliyemwambiya kwamba siyasa ni t'anga si nanga alipoṭoka kifungoni 1972. Msemo huu ni kama naswaha ya babu yake kwake lakini piya ni uṭabiri wa msimamo wake kuhusu siyasa ya kijumuiya. Msimamo wa Abdilaṭif katika siyasa ni wa kiuwanaharakaṭi tangu miyaka ya siṭini ya karne iliyopita. Kwa kutumiya shairi Kutendana linalopatikana katika *Sauti ya Dhiki* (SyD), ḍiwani aliyoitunga akiwa kifungoni, makala haya yanaonesha kwamba msimamo wake wa siyasa ya kijumuiya uligeuka alipoṭoka kifungoni. Mabaḍiliko haya yaliṭokana na uṭanabahisho aliyopata akiwa kifungoni baada ya kujisaili na kujaḍililyana na nafsi yake kama alivowasilisha katika shairi hili na mengineo katika ḍiwani hiyo.

Kazi kadhaa zimeandḍikwa kuhusu harakaṭi za kisiyasa za Abdilaṭif, kwa mfano, Beck & Kresse (2016), kuhusu mashairi yake tukitaja wachache:

Maitaria & Wafula (2018), Vierke (2017), Hamad (2017), Khamis (2016), Karanja (2014), Mwamzandi (1996), Topan (1994), Chacha (1992), Senkoro (1988), Gibbe (1978), Mulokozi (1975), Ohly (1974). Woṭhe hawa wameyashughulikiya mawazo yanayojiṭokeza katika mashairi yake na piya fani mbalimbali alizotumiya wakaṭi wa uwasilishaji wa mashairi yenyewe. Kati ya hawa kuna waliyoshughulikiya uṭamthiliya unavojiṭokeza katika mashairi ya Abdilaṭif kwa mfano, Topan, Senkoro, Chacha, Ohly, Mwamzandi. Na kati ya hawa waliyoshughulikiya uṭamthiliya kuna waliyoshughulikiya kwa njia moja au nyengine shairi la Kutendana, kwa mfano, Mwamzandi, Chacha, Senkoro, na Ohly.

Mwamzandi alijimakinisha katika kuonesha mbinu za kiṭamthiliya zinazojiṭokeza katika shairi hili. Senkoro na Chacha walijishughulisha zaidi na maudhui yanayopatikana na Ohly aliziḍi kiḍogo kwa kuangaliya uṭamthiliya na 'uṭaalamu' wa Abdilaṭif uliyomo. Woṭhe hawa walichambuwa shairi hili katika maudhui ya juujuu yanayojiṭokeza wazi: ni ngonjera ya mwanamume mwenye uchu wa kuṭekeleza haja yake ya maṭamaniyo ya nafsi na kukataliwa na mwanamke. Kwa mīnṭarafu ya

uchanganuzi wa aina hii, Mulokozi akinukuliwa katika Chacha (1992) anasema kwamba Kutendana ni shairi dhaifu kwa kukosa usanifu na maudhui yenye lengo la kuusaidia ummah. Makala haya yataipinruwa kauli ya Mulokozi tuliyoitaja kwa kuonesha kwamba ngonjera hii ni istiyara na ina maana ya zaidi kuhusu Abdilatif kisiyasa.

UHISTORIYA NA SYD

Fasiri yetu ya shairi la Kutendana imebayanika kwa kuegemeza maelezo ya nadhariya ya Usemezano inayoitifakiwa ni Mikhail Bakhtin na Uhistoriya Mpya inayoitifakiwa na Stephen Greenblatt. Kulingana na Bakhtin (1981) neno likiangaliwa kikamusi basi hujulisha maana ya juujuu na yaweza kuwa hiyo siyo maana haswa iliyokusudiwa katika mtongoo huwo. Kulingana na yeye, ukitaka maana haswa ya neno lazima uliyangaliye kwa mawanda mapana huku ukitiliya maanani usuli, historia, utamaduni, muftadha wa matumizi, viimbo wa sauti, na ikiwezekana niya ya msemaji wake. Vigezo hivi lazima vitiliwe maanani wakaŋi wa kutafuta maana ya neno kwa sababu neno lina athari za kule litokako na ni mwangwi wa neno lengine. Mwangwi huu waweza kuwa wa neno lililosemwa huko nyuma na laweza kuathiri maneno yatakayokuja baadaye kwa kuwa maneno yana sifa za kijamaa, yaani, huathiriyana na kuchangiyana kiubavuni, kimbele na kinyuma. Kutokana na maelezo haya basi kipashiyo kinachochunguzwa hapa si neno bali ni kauli. Ni kauli kwa sababu kuna vigezo vingi vinavotiliwa maanani ili kupata maana. Hali kadhalika, fikra za wanahistoriya mpya ni kwamba matukiyo ya kihistoriya katika fasihi hupawa fasiri ili maana yake iŋitokeze katika mfanyiko mzima wa matukiyo hayo ya kihistoriya katika jamii (Tyson, 2006; Habib, 2005). Kwa mntarafu hiyo, kauli ainaŋi alizozitumiya Abdilatif katika mashairi yake yote katika diwani hii, kama alivoainisha Walibora (2009), pamoja na namna mawazo yanavojumuishana na kuchangizana nriyo iliyochangiyana kuvumbuwa maana ya nrani ya shairi hili.

MIPAKA MIPYA YA SYD

Kufikiliya lengo la makala haya tumetumiya madhumuni matatu: Ulingamanishaji wa matukiyo halisi ya kisiyasa katika Kenya wakaŋi huwo na shairi lenyewe; azimiyo la Abdilatif katika shairi na

namna lilivokuja; na namna azimiyo hilo lilivoathiri msimamo wake wa kisiyasa baada ya kutoka kifungoni. Madhumuni haya yalituwezesha kulielewa kwa mapana shairi la Kutendana na kuyaelewa maisha ya kisiyasa ya Abdilatif kifungoni na baada yake. Hali kadhalika, katika uchanganuzi wetu hatukufuwata tarehe zilizoandikwa kila baada ya shairi kwa sababu tatu. Mosi, ni kwamba tarehe zingeleta mipaka ya kiwakaŋi baina ya mashairi na hivo kuleta mipaka na tafauti katika maisha mazima ya Abdilatif kifungoni. Pili, ni kwamba tarehe zenyewe zaweza kuwa (si kwa kusudi la kupotosha) zimepachikwa kwa sababu zina tashwishi usahihi wake. Mfano, katika diwani ya Syd, Abdilatif anasema kwamba alilitunga shairi “Moyo Iwa na Subira” tarehe 20/10/1971 lakini ukienra kitabuni shairi hili hili imeandikwa lilitungwa tarehe 20/3/1971.

Tatu, ni kwamba mashairi yenye mtinro wa uchanganuzi na utathmini, kama hili Kutendana, yameonekana kuwa marefu zaidi na yenye toni tulivu kuliko mashairi aliyotunga mwanzo mwanzo yaliyojaa hasira na ni mafupi. Kwa hivo, yaweza kuwa mashairi ya kiuchanganuzi hayakutungwa katika tarehe zilizoambathishwa nayo. Kwa sababu hizi, sisi tuliamuwa kutumiya mawako ya mashairi yenyewe kimpangiliyo kitabuni na kuyaita kwa majina yaliyopawa na mtunzi na kuwa yako mwanzo, kati au mwisho wa kitabu. Hili lilitusaidiwa kuonrowa mipaka ya kiwakaŋi na kufuwata mahali yalipo na kuwacha mawazo yaingiliyane bila mipaka kama inavojulisha nadhariya ya Usemezano. Aidhan, katika makala haya tumetumiya maana finyu ya fasihi ya ufungwa, kama ilivorejelewa na SaiD & Taib (2019), ili tuangaziye namna gereza (mahali haswa siyo fikira au dhana) lilivoweza kumbaŋilisha Abdilatif baada ya tadaruri ya maisha yake na ya jamii yake. Katika makala haya neno siyasa ya kijumuiya inamaanisha siyasa ya watu waliyoko katika jamii yake na ya Kenya kwa ujumla. Piya shairi la Kutendana litarejelewa sawiya kama tathiliya ya (mchezo wa) Kutendana na maana ni ile ile moja.

Sisi tulijiuliza maswali kadhaa kuhusu shairi hili na changanuzi hizi zilizoutanguliya utafiti wetu: Je, fasiri ya shairi hili ni hii pekee? Je, mbona shairi kama hili la kimapenzi (kiudhahiri) lipatikane katika diwani yenye ghamidha tangu shairi la

mwanzo Nshishiyelo ni lilo! hađi la mwisho Nsharudi? Je, shairi hili laweza kuwekwa wapi katika maisha mazima ya Abdilatif kifungoni? Je, kuna sababu zozote zinazojitokeza diwanini zilizochangiya hađi Abdilatif akalitunga? Kwa nini Abdilatif amaliziye shairi/ tamthiliya kwa maneno /Jaribu kuyaepuka, haya uliyosoma nyuma/? Je, mbona kuna msimamo huu katika shairi hili na haswa katika shairi la mwisho? Maswali haya yalitusaidiwa kulichanguwa upya shairi hili na kubaini kwamba kuna fasiri ya ziyada siyo ile iliyojitokeza waziwazi. Chembelecho Walibora (2016) ukiyaangaliya mashairi ya Abdilatif kijuujuu utayaona ni mepesi lakini yataka makini kuchunguza maana za nrani zilizojiŋiŋa.

UFUPISHO WA KUTENDANA

Ploti kuu inayojitokeza katika shairi hili ni mwanamke anamkataliwa kumtimiziya haja ya kingono mwanamume wake kwa sababu amechoshwa na tabiya zake mbaya. Mwanamke anamfunuliwa Mwanamume uwovu aliyofanya kwa kumgeuka mtu (Mwanamke) ambaye amefanya kila kitu kuliweka penzi lake kwa mwanamume huyo. Amempa kila chake mpaka akiba yake yote na zaidi akakopa kwa watu na kuweka rahani vombo vake va dhahabu na vengine va thamani alivokuwa navo ili amkimu huyo Mwanamume. Mwanamke anaiyona hiyo ni hiyana aliyofanyiwa na Mwanamume wake kwani kila akipata mshahara wake hakumsaidiwa huyo Mwanamke. Bali zaidi, huyo Mwanamume alikwenra kwa mwanamke mwengine kwa jina Mishi kufanya mapenzi naye na mshahara wake aliupeleka kwa huyo mwanamke mwengine. Hata hivyo, huko kwa Mishi huyo Mwanamume alifukuzwa baada ya kuonekana hana kitu cha kutowa. Mwanamume anabaki amedangana majiyani hajijuwi hajitambuwi baada ya kufukuzwa kote kuwili.

Kifani shairi hili linatafautiyanana na mashairi mengine (isipokuwa Mnazi) katika SyD kwa kuwa limeunrwa kitamthiliya au kingonjera. Ni masemazano baina ya “wapenzi” wawili – Mwanamke na Mwanamume. Ni mapenzi ya kukodisha kwa sababu si wananrowa; hakuna mahali shairini wanaitwa mume na mke wa mtu. Tamthiliya yenyewe inaanza mbele wakaŋi Mwanamke anamkataa Mwanamume halafu

baadaye, kwa mbinu rejeshi, tunaoneshwa namna mchezo ulivoanza. Nrani ya mchezo wenyewe kuna maelezo ya msimulizi ambaye anangiya mara kwa mara kutueleza zaidi kuhusu matukiyo mchezoni. Katika tamaŋi ya ngonjera hii, msimulizi anatupa uchanganuzi wa kuyapima makosa yaliyoŋokeya baina ya wahusika hawa watatu: Mwanamke, Mwanamume, na Mishi. Piya kuna matumizi ya maelezo katika akili za wahusika na lugha ya mchezo ni nyepesi yenye toni ya ghadhabu.

USULI WA KAULI ZA SYD

Msomaji wa kazi ya Salim (1975) atafunukiwa na tajaruki iliyokuwako nchini Kenya (haswa katika Mkowa wa Pwani) muda kidogo kabla ya kujinyakuliya uhuru wake kutoka kwa wakoloni Waingereza. Waswahili na Waarabu walikuwa na wasiwasi kuhusu Kenya itakuwaje baada ya uhuru na hivo kuziwacha jamii hizi mbili katika hali ya kutokuwa kuchukuwa hatuwa ipi katika kujiweka makini katika maswala ya kisiyasa. Vile vile, ubaguzi na uwonevu wa kikabila ulokuwako wakaŋi wa ukoloni, kama anavoeleza Kindy (1971), uliwawata Waswahili katika njia panra ya kutokuwa wajitambulisha ni Waafrika, ambapo hawafaidiki kimaslahi yao, au, wajiite Waarabu, ambawo walikuwa na satawa afadhali kwa wakoloni japokuwa waarabu wenyewe walikuwa hawawataki hawo Waswahili. Kindy ambaye ni babu yake Abdilatif ni mmoja kati ya Waswahili waliyoŋitowa waziwazi kwamba yeye ni Mswahili na ni mwafrika mwanaŋi wa Mambasa. Piya alikuwa mwanaharakaŋi shupavu dhidi ya ubaguzi wa aina yoyote na alikuwa mwanasiyasa. Nruguye Abdilatif, Sheikh Abdillahi Nassir, alikuwa shekhe na mwanasiyasa na kati ya waanzilizi wa chama cha KANU, chama tawala baada ya uhuru. Hivo, Abdilatif alilelewa na kukuliya katika familia ya wanasiyasa, nripo sana, naye akainukiya kuwa mwanaharakaŋi wa kisiyasa.

Maswala haya ya kisiyasa hayakukomeya hapa, kwani Kenya ilipojinyakuliya uhuru wake wa kisiyasa baada muda kidogo tu, 1964, mambo yalikuwa yashachacha na makunri yashaanza kujitokeza kuipinga serikali changa ya Jomo Kenyatta. Kulikuwa na KANU cha Jomo Kenyatta, KADU cha Ronald Ngala, na kisha KPU (kilichounrwa 1966) kilichoongozwa na Oginga Odinga. Makunri haya yalizozana kisiyasa na kila

mmoja akimwona mwenziwe hafanyi kazi. Odinga katika *ṭawasifu* yake *Not Yet Uhuru* (1968) anayaeleza matukiyo ya kisiyasa kabla na punre ṭu baaḍa ya uhuru kwa uket^ho na kuonesha namna wenzake wachache, serikalini na nje ya serikali, walivowacha kuwatumikiya wananchi wanyonge na kufuwata njiya ya kujiṭajirisha wao kwa haraka na kubaḍili mipango yoṭ^he mizuri walokuwa wameyapanga kuwanufaisha wananchi wanyonge waliyo wengi. Abdilaṭif alijiunga na chama hichi cha KPU kwa sababu ya kukiyona chapiganiya haki halisi za mwananchi wa ṭabaka la chini kiuchumi. Alikuwa mwanachama kijana mshupavu na akaonekana kuwa mfuwasi barabara wa chama hicho. Alipawa wadhifa wa kuanḍika makala ya kila mwezi kuhusu siyasa ya chama na harakaṭi zake katika Mkowa wa Pwani lakini aliyafanya yoṭ^he kichinichini huku akiwa karani wa Mansipaa ya Mambasa.

Alianza kuchapisha kijumbe kiitwacho *Kenya Twendapi?* kilichoelezeya madhila yanayowapata wakenya kuṭokana na uṭawala mbaya wa chama cha KANU. Alipata usaidizi wa kuchapisha makala haya kuṭoka kwa wanachama wengine walomsaidiya kwa mashini ya kuchapisha na wengine walisaidiya kuyasambaza makala hayo katika pembe zoṭ^he za mkowa (Kresse, 2016). Aliyafanya kwa siri sana na mara ya mwisho wasimamizi wa mkowa walikuja kumuonya mara kadhaa ajiyepushe na kazi hiyo lakini alikataa kusimamisha shughuli hizo. Mwishowe, nruguye mkubwa Sheikh Abdillahi Nassir alimṭahadharisha na kumuonya aṭakuja kushikwa. Abdilaṭif alimwambiya nruguye kwamba aṭaenreleya na msimamo huwo na hakimbii bali zaiḍi wanaloweza kumfanya hawo wanaomwandama ima waṭamfunga au waṭamuuwa (*Kenya Twendapi?* katika youtube.com). Hakuṭoroka kwenra kokoṭ^he bali walikuja maafisa wa upelelezi baaḍa ya kupawa fununu na mwendani wake (nriye aliyemsaliṭi) kuwa nriye mchapishaji wa makala hayo. Wakaisaka nyumba yake na wakapata nakala moja ṭu ya chapisho hilo la *Kenya Twendapi?* (Kresse, khj.). Katika chapisho hili la sabaa la 1968 nrimo Abdilaṭif alipowahamasisha wananchi wasimame kuchukuwa haki yao haṭa kama ni kwa kutumuiya nguvu (kwa silaha). Kauli hii nriyo aliyoshiṭakiwa nayo kwamba aliḥatarisha amani na usalama wa nchi.

Maisha Humo Gerezani

Katika kazi ya Adam Shafi ya *Haini* (2003) anayaeleza maisha ya kifungoni kwa kina na anawasilisha ṭaswira ya maisha madhalilifu anayokumbana nayo mfungwa katika jela za huku kwetu Afrika. Katika mateso makubwa anayopawa mfungwa yoyoṭ^he ni kufungwa peke yake – hajuwi ni mchana ni usiku, wala hasikii sauṭi ya kitu chochoṭ^he ila ni kuzungukwa na kuta hizo nne, bariḍi shaḍiḍi na maṭambara kuwa vifuniko va mwili wake, hapana kitanra ila sakafu bariḍi. Haya nriyo mapokezi aloyapata Abdilaṭif alipowekwa kifungoni anapoyaeleza maisha haya katika shairi lake Nshishiyelo ni Lilo.

Kulingana na maelezo aloyaṭowa katika *Africa Events* (1985), Abdilaṭif anatwambiya kitu cha kwanza alichofanywa alipoingiya jela ni kuvuliwa ut^hu wake na uwako wake na kupawa namba (KAM/285/69/LS) kuwa nriyo kitambulisho chake mule gerezani. Ilibiḍi aihifadhi nambari hiyo mara moja na ageuzwe “mthumwa” wa kuitika kijeshi kila anaposemezwa. Adhabu za kila aina zilianza wakaṭi huwo huwo. Alipawa kazi ngumu kama kuvunja majabali kwa nyunro mpaka aliwahi kuvunjika mkono wake.

Katika siku za mwanzo mwanzo alikataliwa kuṭangamana na nje yaani kuliyona juwa ila kwa wakaṭi maalumu. Piya, hakuruhusiwa kuzungumza na mthu yoyoṭ^he wala kusoma kitu chochoṭ^he. Adhabu kubwa aloiyona yeye ni kuponrwa kisaikolojiya ili ivunje dhamiri yake. Alililamikiya hili kwa wasimamizi wa gereza nao walimkataliwa haṭa baaḍaye sana walimpa nakala ya Kiarabu ya *Kuruani*, kiṭabu ki ṭakaṭifu cha Waislamu, wakidhani haṭoelewa kitu nrani yake (Wanjiru, 2010). Anavosimuliya yeye kwamba hii nriyo iliyokuwa zawaḍi kubwa walimpa wasimamizi bila ya kujuwa kwamba amepata rafiki wa kuzungumza naye humo jela. Piya, kuṭokana na ushuba aloufanya na maaskari wa pale gerezani waliweza kumleteya penseli na ikawa piya ni faraja kubwa ya kuweza sasa kuanḍika chochoṭ^he kinachomjiya akilini mwake. Karaṭasi za chooni nrizo zilizokuwa nyaraka zake za kujipumbaza kuanḍika alichokifikiriya siku hizo, nriyo usuli wa utunzi wa mashairi haya ambayo baaḍaye yalikusanywa katika ḍiwani ya SyD. Aliwahi piya kuwa na shajara lake la kimsimbo alilofahamu yeye ṭu

alichoandika humo kwa jina *Ni Haki Yangu* (Wanjiru, khj.) kuyakumbukiza matukiyo anayokumbana nayo mule kifungoni. Kwa bahaṭi nzuri si nyaraka za hayo mashairi wala si hilo shajara alilopoṭeza wakaṭi wa kuhamishwa kwake kwenra Shimo la T^hewa ziligunruliwa. Abdilaṭif anatwambiya kuwa mashairi yake aloyaandika kifungoni (yoṭ^he isipokuwa Nsharudi aliloandika baaḍa ya kuṭoka jela) nriyo yalomliwaza kila alipojiyona aṭaka vunjikwa ni moyo.

Kuṭokana na maelezo haya tunaupata muḱṭadha kamili wa Abdilaṭif alivoingiya katika siyasa kuṭokana na sababu za kihistoriya zilizokuwako wakaṭi huwo. Ṭaharuki ya kisiyasa, ubaguzi wa kikabila, na kuṭowajibika kwa serikali kuhusu wananchi wake. Piya tumeona kuwa Abdilaṭif alijiṭoleya kwenreleza shughuli za chama chake KPU kwa ukamilifu na kwa moyo mmoja. Alijiṭoleya kwa mali (kupata mashini, wat^hu wa kuchapisha na kusambaza mkowani) na hali – kutumiya wakaṭi wake kuandika na kueleza dhuluma za chama cha KANU na serikali na mikakati ya chama chake KPU. Zaiḍi, alikuwa ṭayari kufungwa au kuuliwa, ikiwa iṭafikiya haḍi hiyo, lakini hawachi kukitumikiya chama na ummah. Baaḍa ya yoṭ^he hayo, Abdilaṭif alikuja kukamatwa, kufunguliwa mashiṭaka, na kuhukumiwa kifungo kwa uchochezi. Chama chake KPU kilipigwa marufuku na Odinga alifungwa kifungo cha nje. Chama cha KANU kikaenreleza kuṭawala kama serikali ya chama kimoja na wanachama wake wachache wakiparami ya mali ya ummah bila kujali. Wananchi alowapiganiya haki yao wakawachwa hohehahe hawana mwangalizi wala mtetezi wa masilahi yao. Kuṭokana na muḱṭadha wa ṭaswira hii na mandhari haya tuliyoeleza kuhusu siyasa ya Kenya wakaṭi huwo, nrivo tulivolifafanuwa shairi la Kutendana.

DHANA YA ISTIYARA

Istiyara ni usukaji wa kazi za kifasihi kimafumbo zenye kuficha maana halisi ya mtungaji wa kazi hiyo mpaka msomaji azame zaiḍi katika kazi yenyewe nripo apate kufunukiwa na fasiri mojawapo ya kazi hiyo. Kwa miṭarafu hii ya fumbo, kama yalivo mashairi mengine ya SyD, nriyo shairi la Kutendana yaṭaka liyangaliwe. Topan (2006) anasema ni ṭaabu kupata maana halisi ya fumbo kwa sababu mtungaji hatufunulii yoṭ^he

kwa uwazi na mengine inabiḍi tujichotee kuṭokana na habari zijulikanazo kumuhusu mtunzi wa kazi hiyo. Kwa hivo, kwa upanre wetu tumetumiya kauli za wahusika na tukashikanisha na matukiyo halisi ya kisiyasa za wakaṭi huwo nripo tulipoweza kubaini fasiri zaiḍi za shairi hili.

Istiyara ya Kutendana

Kama tulivoeleza hapo awali kwamba Kutendana ni fumbo basi fumbo hili limeweza kufumbatwa kwa sababu ya matumizi ya jazanra pevu zilizoficha maana batini ya kauli za mtunzi. Abdilaṭif katika shairi lake “Mamba” anaṭowa biri ya m^hu yoyoṭ^he asome mashairi yake na halafu afumbuwe lililokusuḍiwa. Anatwambiya:

1. *Nami nambe, niwe kama waambao
Niupambe, upendeze wasomao
Niufumbe, wafumbuwe wawezao.*

Ubeṭi huu unatwambiya Abdilaṭif anaṭaka kusema maneno yake lakini kwa mafumbo na waṭakaoweza kufumbuwa basi wajaribu. Kwa mnasaba huu nriyo tulifikiriya kuliangaliya shairi la Kutendana kuwa ni fumbo kwa kuwako kwake katika mashairi yaliyotungwa kifungoni ṭena ya siri kubwa. Ni ya siri kwa sababu mfungwa gerezani alikuwa hakubaliwi kusoma chochoṭ^he kisichojulikana na wasimamizi seuze kuandika chochoṭ^he.

Istiyara ya mapoṭ^he ya kisiyasa

Katika Kutendana kuna wahusika wat^hatu: Mwanamke, Bi Mishi na Mwanamume. Ufumbuzi wetu wa shairi hili ni kwamba Mwanamke anamwakilisha Abdilaṭif mwenyewe, Bi Mishi ni kiyeelezo cha waporaji wa mali ya umma na kwa kaḍri fulani chama cha KANU, na Mwanamume ni kiyeelezo cha wananchi madhaifu wa Kenya. Tukiangaziya matukiyo ya kisiyasa tuṭaona kuwa katika siyasa ya Kenya wakaṭi huwo haḍi sasa kuna vyama vingi va kisiyasa. Wakaṭi huwo kulikuwa na KANU, KADU, na KPU ambacho nricho chama changa kati ya hivi yoṭ^he. Walakini chama cha KADU kilimizwa na chama cha KANU wakaṭi wabunge wake walipoamuwa kukiṭupiliya mbali chama chao na kukubali kuungana na chama cha KANU. KPU kilijiṭokeza 1966 baaḍa ya Oginga Odinga kuwona kuṭowajibika kwa watumishi wa serikali kwa wananchi wao na kuwekwa kanro

mipango yote iliyokuwa imepangwa kukuza hali ya mwananchi wa tabaka la chini.

Kauli na mateno ya Mwanamke katika Kutendana yanaashiriya zaidi kuwa ni chama cha KPU kinachorejelewa hapa. Tenro la kujitoleya kwake kuhakikisha kwamba Mwanamume anastarehe katika maisha yake na kujikusuru yeye ili Mwanamume apate nriyo ilivokuwa kwa wanachama wa KPU – walijiweka nyuma ya wananchi na kuwatanguliza wananchi katika mipango ya maenreleyo. Kauli inayothubutisha kwamba ni KPU ni ile kauli ya Mwanamke inayoruđiwa kutoka ubeji wa 34 hadi 55 inayosema, “tamaa innishika”. Kauli hii ilisemwa na Mwanamke wakaŋi alipomfunuliya Mwanamume wema wote aliyomfanyiya ili yeye astarehe asipate taabu haŋa siku moja. Usemi wa “tamaa innishika” ni jawabu ya usemi mwengine kiunrani ya kauli ya “sitosheki”, yaani “mimi sjaridhika”. Tukiileta kwa wingi kauli hii “hatutosheki” na tukiwarejeleya kwengine tukiuliza, “kina nani hawo?” Itajibiwa, “wasiyotosheka”. Kresse (2016) anasema kauli hii ya “wasiyotosheka” nriyo iliyokuwa saine ya makala yote waliyokuwa wakiyaandika akina Abdilatif tena kwa herufi kubwa WASIOTOSHEKA. Kwa hivo, twaweza kukubali kuwa ni ya Abdilatif kwa ujumla na yaweza kuwa ni ya chama cha KPU kwa uchache. Haŋa hivo, uchanganuzi wetu umekuja kuwona kwamba chama cha KPU hakikuwaambiya wanachama wake wala wananchi waachane na misimamo yao au kuruđi nyuma katika mapambano na utawala wa kunyonya na kunyanyasa wananchi. Kimaoni yetu, kauli hizi /Nyege ni kunyegezana, kwangu huba zinkwisha/ na /Kitu n’nachokutaka, shairi wishapo soma. Jaribu kuyaepuka, haya ulosoma nyuma/ zinazotumika katika Kutendana ni kauli za Abdilatif binafsi zenye kuashiriya kubađili msimamo wake kuhusu siyasa ya kijumuiya. Na mateno yake ya kujitowa kwenye uwanđa wa siyasa kwa muđa baada ya kutoka kifungoni, kama tutakavoonisha katika sehemu ijayo, nriyo ushabidi unaoshadiđiya maoni yetu kwamba Mwanamke katika Kutendana ni Abdilatif na wala si KPU.

Istiyara ya uwanachama wa kisiyasa

Ploti ya Mwanamume kuja kutaka kutimizwa na kujitoshleza yeye haja yake kingono nriyo ploti iliyowashughulisha watafiti waliyokuja kabla ya

utafiti wetu Wote wameliyangaliya shairi hili na mahitimisho yao yakakatikiwa kwamba ni shairi dhairi kama Mulokozi, na wengine wakalichukuliya kuwa ni shairi la ukombozi wa wanawake, kwa mfano, Chacha (1992). Kipaumbele ilichopawa ploti hii ya ngono nriyo iliyosababisha matukiyo yote kutokeya katika mchezo huu haŋa Mwamzandi (1996) alilitaja wazo hili. Anakuja Mwanamume kwa Mwanamke wake kujitoshleza matamaniyo ya nafsi yake na Mwanamke anaamuwa kumkataliya siku hiyo kwa sababu Mwanamke hajaona umuhimu wa wao kuwa pamoja katika penzi hili. Mwanamume analeta maneno na Mwanamke anamfunguliya shajara ya namna alivomstahmiliya Mwanamume siku zote kwa kumlisha, kumvisha, na kumuweka pahala pastahikifu lakini Mwanamume anamchezeya shere Mwanamke huyu kwa kwenra kwa Mwanamke mwengine aitwaye Mishi. Mwanamke anakataa dhuluma hii ya kusahau fadhila na hisani na kumwambiya kuwa sasa ana Mwanamume mwengine anayejitayarisha kwonana naye.

Abdilatif amekuliya katika malezi ambayo babu yake mzee Ahmad Muhammad Matano na nruguye Abdillahi Nassir walikuwa ni mashekhe wa Kiislamu katika jamii ya Mji wa Kale, Mambasa. Haŋa Mazrui (2017) amesema kwamba Abdilatif ameweza kuchanganya Uislamu katika mashairi yake yakawa yameumana kama kitu kimoja. Walakini, katika SyD kuna mashairi mawili ambayo ni ya “kiasharati” (sivo amaanishavo Shariff (1988) kwa kuwa halikuanza na maombi kwanza) yenye maudhui ya watu ajinabi kuingiliyana kingono jambo ambalo tutatarajiya kwa kijana aliyeleleka katika ushekhe hawezi kuzungumziya maswala ya kujamiiyana hadharani. Shairi la Usiniuwe! lahusu msichana aliyekwenra kupata mimba kabla hajaolewa na anapotaka kuiyavya mimba hiyo kiumbe kilichomo nrani ya tumbo lake chamsihi asikiuwe. Kutendana hali kadhalika, wahasika Mwanamume na Mwanamke piya hawajaowana kishariya (ubeji wa 158 /Alifanya sawasawa, Dume kuliangaliya. Na hali huyo hakuwa, mwenzi wake wa shariya?) bali wamewekana kinyumba (ubeji 21 /Siku zote twalokuwa, pamoja tukiwekana/) kama mahawara. Mbali na hayo, shairi lenyewe lina lugha inayofanana na lugha ya maskani – mabaraza wanayokaa vijana mitaani kuzungumza maudhui

ainati yakiwamo ya mpira, habari za magazetini, uḍaku wa mitaani, na piya haḍithi za mt^hu kukataliwa na Mwanamke. Nilipomuuliza Abdilaḍif kwa Whatsapp (Oktoba 21, 2019) kama alikuwa kijana wa kishekhe (kwenra msikitini na kuruḍi nyumbani) au alikuwa akikaa maskani na vijana wenzake akanambiya alikuwa na maskani yao Kuze wakikaa na kupiga soga au stori kama wanavoziita wenyewe vijana. Kwa hivo, si ajabu kwamba Abdilaḍif ametumiya ploti hii ya mapenzi ya mahawara katika Kutendana na msichana kushika mimba kabla hajaolewa katika Usiniuwe kwa sababu nriyo masimulizi “motomoto” wanayoyapendeleya wanamabaraza ya vijana.

Tukiileta istiyara hii katika matukiyo halisi ya siyasa ya wakaḍi huwo tuḍaona kwamba majumuiko katika maswala ya kisiyasa si ya nrowa za kufa kuzikana, ni maswala ya masilahi kila mmoja kupata yake. Kwa ajili hii, mt^hu kuwamo nrani ya chama kimoja leo na kesho yuko chama chengine ni kawaida kisiyasa. Haḍa mapenzi yao ni mapenzi ya kijuujuu yasiyokuwa na mashiko kwa sababu ya masilahi. Istiyara hii ya mapenzi ya kijuujuu nriyo ilomfanya Abdilaḍif kukataa kushirikiyana na wananchi wasiyokuwa na msimamo thabiti. Fungamano lake na wananchi ni kuhusu siyasa ya kupiganiya masilahi yao pamoja lakini ikiwa wananchi waḍakwenra kwa mwengine kwa kuḍanganyika basi hawana haja ya kuwako pamoja (Abdilaḍif na wananchi wa chini). Kwa hivo, jazanra hii ya ngono ni mwafaka kufananisha maingiliyano ya kisiyasa baina ya wanachama na mapenzi ya kihawara ni kiwakilishi mwafaka cha mapenzi ya kuḍanganyana baina ya wanasiyasa na wananchi.

Istiyara ya hiyana ya wananchi

Kama tulivoeleza katika sehemu iliyopita kwamba ploti ya ngono na kukataliwa mwanzo wake ilianza na Mwanamke kujitoleya vilivo katika penzi hili. Mwanamke alijitoleya kikamilifu kwa lake na chake akampa Mwanamume ili wawe pamoja maishani. Aliuza kila kitu na akiba yake na mwisho akaweka rahani na zaidi akaanza kukopa ili apate cha kumfurahisha Mwanamume. Mwanamke anasema hivi:

34. *Nalihakajilifisha, kwamba nipate kuwaka
Hifunguwa langu kasha, kila likihitajika
Nikawa nikikulisha, pamoja na kukuvika
Vipi wanambiya kisha, tamaa innishika?*

Haḍa alipokuwa akiyambiwa usifanye hivo Mwanamke alikuwa haoni hasikii mashauri ya wanaomwambiya. Alijitiya kumpenda Mwanamume kipofu bila kujali mbeleni itakuwa vipi. Katika sehemu ya maelezo ya msimulizi anasema:

104. *Kila ye akiambiwa, wimbo huo siuwimbe
Yeye hujibu yakuwa, n'taubakiza tembe
Hana la kumtopowa, ela huba za mpambe
Ndwee hii kuuguwa, biniadamu 'siombe.*

Juu ya kumfanyiya yot^he hayo Mwanamume alikwenra kupenda Mwanamke mwengine aitwaye Mishi. Kwa hivo, kupata alikupendeya huku kwa Mwanamke lakini chake na penzi alilipeleka kwa Mishi. Anasema hivi:

15. *Kwa huyo unakopeka, pesa zako mwafulani
Na leo huko geuka, nenda akakuauni
Apate kukutunuka, akuondowe taabuni
Sikubali kusumbuka, na faida siioni.*

Mbali ya Mwanamke kujitoleya kwa mali piya alijitoleya kwa hali. Anasema kwamba afya yake ilibaḍilika kwa sababu ya kujitoleya sana kihali. Anasema:

51. *Deni zikanikondesha, kwa zilivyonizunguka
Afiya yangu ikeshu, na muwili kunyauka
Zikawa zikinikoseshu, usingizi ngautaka
Vipi wanambiya kisha, tamaa innishika?*

Penzi hili la kuḍanganyana halikuḍumu wakaḍi Mwanamke alipoerevuka na kumjuwa unrani wa Mwanamume: hula kwake lakini akipata chake hukipeleka kwengine. Kwa sababu hiyo Mwanamke naye alimwambiya /nyege ni kunyegezana...huba kwangu zinkwisha/. Fasiri yake ni kwamba kama Mwanamke alivojitoleya kumkimu Mwanamume ilikuwa na yeye (Mwanamume) aregeshe fadhila hizo na maadamu hakuregesha fadhila basi mapenzi yake hakuna ḍena.

Abdilaṭif alijiṭoleya kwa hali na mali mpaka kufikiya haḍi ya kuwa ṭayari kuiṭowa roho yake sabili lakini wanyonge wafaiḍike. Alitaḍafuṭa mashini za kuchapisha makala hayo ya kisirisiri, wasambazaji wake mkowani, na kutumiya wakaṭi wake adhimu kwa kuṭayarisha makala hayo. Kwa kuwa mfuwasi shaḍiḍi wa KPU lazima alijiṭoleya haṭa kuhudhuriya mikutano yao ya siri ili kupanga mikakati ya kuenreleza juhudi za ukombozi wa wanyonge. Walakini, juu ya yoṭhe haya wananchi wanyonge hawakusimama naye wakaṭi wa kushikwa kwake, kushiṭakiwa kwake wala kulalamikiya kifungo kikali alichopawa na serikali ya wakaṭi huwo. Aliwachwa pekee kizimbani ajitete mwenyewe na aliposhinrwa kesini alisukumizwa jela pekee bila ya mṭhu yoyoṭhe kuṭowa haṭa neno moja. Bali zaiḍi, aliyesababisha yeye kushikwa ni kuhiniwa na rafiki yake mwenḍani wake walokuwa pamoja katika shughuli hii ya kisirisiri. Haya anayasema katika shairi Mja Si Mwema. Na wakaṭi wa kura hizo wananchi walijiṭokeza kuwapigiya washinrani wenzao na kumuwachwa yeye pwekee. Hiyana aliyofanyiwa Abdilaṭif na wananchi inawakilishwa na hiyana aliyofanya Mwanamume juu ya Mwanamke.

Iṣṭiyara ya wananchi kuḍangana

Baḍa ya Mwanamume kufukuzwa kwa Mwanamke akaelekeya kwa Mishi ambaye piya alimfukuza akabaki akijizururiya majiyani hajijuwi hajitambuwi. Msimulizi anasema:

153. *Furifuri mijitozi, ende huku yamtoka*
Ndiya mbili mitilizi, 'kawa yammiminika
Sababu vyake vipenzi, vyote vishamgeuka
Yuwaliya kwa simanzi, aliya asikitika.

154. *Akazurura na ndiya, badala kwenda nyumbani*
Ovyo akajirangiya, kote mabarabarani
Ni kama alopoteya, au yuko ugenini
Kuliche ilipongiya, bado yu kuzururani.

Mwanamume alikoṭarajiya aṭapata nafuu amefukuzwa na alikoṭumainiya aṭapata afuweni piya hakuipata bali alibakiya katikati hajuwi aenre wapi ṭena. Nriwo ilivoṭokeya kwa mwananchi baḍa ya mtetezi Abdilaṭif kufungwa na chama chao kupigwa marufuku. Serikali ya KANU ilichukuwa uwongozi wa kuṭawala Kenya pekee na vyama vingine havikukubaliwa kufanya loloṭhe. Mwananchi alibakiya kati na kati akiyangaliya

mateso juu ya mateso yakiṭiririka moja baḍa mengine kwa kuṭokuwa na mtetezi wa kuyakemeya maovu yaliyoko. Akabakiya kukubali shingo upanre madhila yoṭhe anayofanyiwa nriko kuḍangana kwake katika Kutendana.

Kwa hivo, ploti zoṭhe hizi na jazanra zilizotumika ili kufumba shairi la Kutendana, ni katika ufunḍi wa Abdilaṭif kuficha masikiṭiko yake juu ya wananchi aliyowapenḍeleya kufaiḍika lakini mwishowe walimhini. Fasiri ya hali halisi ya matukiyo nriyo inayofunuwa siri hii ya Abdilaṭif kwa kutuonesha namna mambo yalivokwenra. Ni mpaka tuuweke muḍadha huu wa matukiyo halisi katika fasiri ya shairi hili nripo tuṭakapobaini viwakilishi va wahusika watṭatu na ploti zenyewe zilivosukwa na haswa azimiyo la kujiṭowa siyasani lilikujaje.

AZIMIYO LA ABDILAṬIF NA NAMNA LILIVOKUJA

Awali tumesema kwamba tukiṭaka kujuwa maana ya kauli ni lazima tuangaliye muḍadha wa matumizi kama tulivofanya katika sehemu iliyopita. Piya kwamba maneno yamo katika kuathiriyana na kuingiliyana na hivo kuleta maana ṭafauṭi lau neno lile liṭaangaliwa kipekee kama mḍano wa kikamusi. Kwa hivo, maana ya neno hupatikana kwa kuangaliwa usuli wake, ujamaa wake na maneno mengine, na historiya ya liṭokako. Kwa minajli hii, katika sehemu hii tuliyangaliya mashairi yoṭhe katika SyD na namna yalivochangiya kujenga dhamira kuu ya mchezo wa Kutendana. Ni imani yetu, na tuṭathibitiṭisha kwa hoja, kuwa shairi hili nrilo la mwisho kuanḍikwa na Abdilaṭif kifungoni iḍapokuwa ḍiwani yenyewe yasema vengine kiṭarehe.

Kwa ujumla ḍiwani ya SyD ina mashairi arobaini yoṭhe yaliandikwa kifungoni isipokuwa moja, Nsharudi, liliandikwa baḍa ya kuṭoka. Bila ya kuangaliya ṭarehe zilizowekwa kila baḍa ya shairi tuṭaona kwamba mashairi haya, kimitinro ya lugha iliyotumika, imegawika katika mafungu matṭatu makuu. Chacha (1992) aliliyelezeya hili la mafungu matṭatu na kuyagawa: fungu linaloonesha Abdilaṭif si mwoga, ni jasiri wa kunena; fungu la subira na kuwekwa kanro hamasa kali; na fungu la ṭatu la Abdilaṭif kuruḍiwa na mori wake au hamasa yake ya kuenreleza mapambano. Uchanganuzi wetu umeona vengine kwamba mashairi ya mwanzo

yana toni ya hasira alizokuja nazo kutoka nje, kwa mfano, Siwaji, Nshishiyelo ni Lilo, Mamba. Hasira hizi amezieleza katika mahojiano na Wanjiru (2010). Kisha kuna mashairi ambayo ukiasoma lugha yake inaonesha Abdilatif ameanza kusoma hali zilivo na kupata welewa wa mambo. Mashairi kama Ah! Mwenzangu, Telezi, Mja si Mwema, Jana na Leo na Kesho yanadhihirisha mtunzi kuanza kufahamu mambo fulani akiwa kifungoni na huwa yana toni ya hali wastani siyo ya hasira kama mashairi ya mwanzo. Fungu la tatu ni mashairi ambayo yanaonesha hali ya utulivu kwa kuweza kuanzika mashairi ambayo ni marefu yenye uchanganuzi wa fikira zinazoelezwa na hamasa imetoweka kabisa bali ni werevu sasa unadhihiri katika mashairi haya. Mfano wa mashairi haya ni Zindukani, Kichu Hakiwi ni Uchu, Naja, Ndiya Panda na Kutendana. Hata Nsharudi japo laonesha hamasa lakini si la kufanya fujo bali kujuwa namna ya kuyapeleka mambo upya kwa njia badali. Tafuti na Chacha (khj) mwenye kuonesha hamasa katika mwisho wa mashairi ya SyD sisi tumeonelea mashairi ya mwisho mwisho wa kifungo chake si ya hamasa bali ya kuerevuka na msimamo badali na aliyoingiya nawo kifungoni.

Mafungu ya mashairi tuliyoyapiga sisi yametokana na kigezo cha aina za kauli alizotumiya Abdilatif katika mashairi haya. Lakini ifahamike kwamba mpaka alivofikiya kutowa azimiyo lake katika Kutendana mambo yalianza kitambo huko nyuma. Kuna kauli mbalimbali ambazo zilipelekeya Abdilatif kuja kusema katika Kutendana /Nyege ni kunyegezana, kwangu huba zinkwisha/. Kama tulivosema hapo awali kuwa tukiiyangaliya diwani hii kama shairi moja kubwa la maisha ya Abdilatif kifungoni bila ya kutizama tarehe ama anwani za mashairi tafafahamu kuwa mtu yoyote haji kusema neno lenye uzito mkubwa kwa mpigo mmoja bali huwa ni matokeo ya kujisaili kwingi na kutafakari kuhusu mambo yanavokwenra. Katika jumuike hilo wakati wa mazishi ya nruguye, Abdilatif alitwambiya kwamba asili ya shairi Kutendana ni beti mbili za mwanzo zinazoishiya na maneno hayo tuliyonukuu, halafu akazichangiza mpaka zikafika beti 174. Utafiti wetu ulikuja kugunruwa kuwa maneno haya /...kwangu huba zinkwisha/ yana mfanano na maneno ya babu yake aliyemlelea Ahmad Basheikh ambaye alikuwa shekhe na mashairi wa kutajika Takaungu na Mambasa. Mfano wa maneno haya yamenukiwa

na Mazrui & Syambo (1992) anapoeleza kuhusu wimbo katika utanzu wa wimbo:

*Lipi kuu mno, la kunionesha
Ni mengi maneno, na kuhakikisha
Mimi sina neno, huba zimekwisha*
(Ahmad Basheikh)

Maneno hayo “huba zimekwisha” ni kwa Kiswahili Sanifu yenye maana sawa na ya Abdilatif “huba zinkwisha” ambacho ni Kimvita lugha yake aliyotumiya kwandikiya mashairi yake ya SyD. Kwa hivyo ni ithibati inayothibitisha kauli yetu kwamba neno hutoka mahali kwengine na kwamba maneno ya sasa ni mwangwi wa maneno yaliyosemwa kitambo cha wakati na mahali. Abdilatif katika tama ya Kutendana aliposema /Kitu n’nachokutaka, shairi wishapo soma. Jaribu kuyaepuka, haya ulosoma nyuma/ swali lililokuja kimbele ni kwa nini msomaji asifanye au asifuwate aliyoyasoma katika shairi hili au diwani nzima?

Uchanganuzi wetu umebaini kuwa mashairi Telezi, Ah! Mwenzangu, Mja si Mwema, Jana na Leo na Kesho, Mambo Yana Mambo Yake, Ndiya Panda, Naja, na Kutendana yana kauli ambazo zinaonesha kuchangiyana kifikra na kumfanya Abdilatif atowe azimiyo lake katika Kutendana. Katika Telezi Abdilatif anasema:

6. *Japo hivyo zilikuwa, ndiya hazipitiki
Bali mimi haamuwa, kwenenda japo kwa dhiki
Kumbe vile nitakuwa, ni mfano wa samaki
Ni mfano wa samaki, kuiendeya ndowana.*
7. *Zikanibwaga telezi, sikujuwa kuzendeya
Ningekwenda kwa henezi, yasingenifika haya
Lakini tena siwezi, mwendo huwo kutumiya
Sitawata kutembeya, ila tabadili mwendo.*

Mtunzi anaeleza katika shairi hili Telezi kwamba amegeuka samaki katika harakati zake za kupambana na udhalimu wa watawala. Hakujuwa anaingiliyana nao wamemtega kisiyasa. Lau kama alikwenra polepole angejuwa mengi. Katika tanabahisho alilopata ni kwamba sasa ashajuwa namna (msisitizo wetu) ya kwenra japokuwa hatokoma huko kwenra.

Katika Ah! Mwenzangu japo shairi lenyewe limelenga kumweleza mtu mwingine lakini nrani yake anampa funzo ambalo yeye Abdilatif

anamtāhadharisha nalo kwa sababu ya ujuzi alonao kuhusu wanasiyasa. Anamwambiya:

7. *Donge la sukari tamu, ambalo melibugiya
Kati yake muna sumu, kama hujuwi sikiya
Utakuja jilaumu, wakati ukiwadiya
Siseme sikukwambiya, wajipaliya makaa.*

Ubeṭi huu unamweleza huyo mwenzake kuhusu siyasa na njama zilizomo nrani yake. Siyasa au vishinro va kisiyasa ni viṭamu lakini vina athari mbaya nrani yake. Anamtāhadharisha huyo rafiki baadā ya yeye kujuwa kwamba siyasa ina viṭimvi nrani yake juu ya uḍanganyifu iliyonayo.

Ubeṭi unaofuwata nriyo unaoonesha uzunrushi aliwoupata Abdīlatif huko kifungoni kwa kujuwa haswa nani aliyemsaliṭi haṭa akashikwa. Mtunzi anatwambiya tujihadhari naye kwa sababu amemjuwa si mt^hu mzuri. Makosa aloyafanya ni kumwamini (mwananchi) kuwa msiri wake kumbe yule yule aṭakuja kumtiya kwenye nrowana aliyoitaja awali. Katika Mja si Mwema mtunzi anasema:

3. *Mja sikudhani, sikudhaniya, 'tanizunguka
Nikamuamini, hafikiriya, hatanigeuka
Kumbe mwafulani, hakuzoweya, kuaminika
N'shambaini, ingawa baya, lishanifika.*
4. *Menitenda kisa, kisa adhimu, mja mcheni
Mezinduka sasa, n'shafahamu, najuwa kwani
Ni yangu makosa, najilaumu, kumuamini
Sikuwa napasa, hata sehemu, kumthamini.*

Katika Jana na Leo na Kesho ubeṭi wa 11 Abdīlatif anasema:

*Leo nawe ufunzike, kwa yaliyotuka jana
Makosaye sijitweke, ukayarudiya tena
Sandame hatuwa zake, iwa na hadhari sana
Ya jana ushayaona.*

Ubeṭi huu unatueleza kuhusu kusoma na kujuwa mambo yalivo kuṭokana na yaliyotenreka. Anamnasihi Leo (isṭiyari inayowakilisha Abdīlatif) kuwa asiruḍiye makosa aliyoyafanya jana awe na hadhari wakaṭi wa kutenra mambo sasa.

Katika shairi Mambo Yana Mambo Yake mtunzi anatweleza namna ya kuingiya katika kufanya kitenro chochoḥe haswa ikiwa ni cha kisiyasa chenye kuwakabili waṭawala madhalimu. Mbali ya

subira, utulivu, wekevu, na sifa nyengine za kishujaa Abdīlatif anaturegesha kwenye kuyaṭaamali mambo siyo kujiingiza kiholela.

13. *Mambo asiyoyajuwa, mtu asiyajaribu
Kwani yatamsumbuwa, na kumtiya aibu
Sababu hayatakuwa, bure atajipa tabu
Mambo si ya mtu dubu, 'sojuwa kwenda na mambo.*
21. *Aliye mtu mwerevu, hali hashindani nayo
'Kiona hali ni mbovu, haatuwi wake moyo
Huingoja kwa utuvu, hali imruhusuyo
Ijapo akenda nayo, na kuyapeleka mambo.*

Mambo hasa ya kisiyasa yaṭaka mt^hu mwerevu na mwenye kujuwa namna ya kupeleka yale mambo. Piya, hakuna kujipasua kifuwa ikiwa nafasi baḍo haijakubali. Hivyo, Abdīlatif amesoma na kuelewa kwamba nguvu si kila mahali kila wakaṭi bali saa nyengine siyasa huṭaka akili na ṭaraṭibu.

Beṭi zinazokuja tumedonrowa kuṭoka Ndiya Panda kwanza kabla ya Naja kwa sababu uchanganuzi wetu umebaini mḍangano huu ulimpata kabla ya kwamuwa aṭafanya nini kama anavoeleza katika shairi Naja. Katika shairi la Ndiya Panda Abdīlatif anaonesha kwamba amefika mahali hajuwi afanye nini maanake amekumbana na njiya mbili zinazomwita koḥe kuwili na zoḥe zamwonesha kuwa aifwate mojawapo. Abdīlatif anasema hivi:

1. *Safari naloianza, bado ningalimo kwenda
Sitawata kujikaza, isipate kunishinda
Nataka kuimaliza, ndivo nipendavyo tenda
Sasa niko ndiya panda.*
9. *Ilipofika safari, silijuwi la kutenda
Nimekwisha kufikiri, lakini limenishinda
Nawatakanyi shauri, nijuwe ndiya ya kwenda
Mojapo ya ndiya panda.*
11. *Nnapigwa na pumbao, akili imeniganda
Kila siku uchao, na mtana nikishinda
Bongo silipi kituo, linijuvye la kutenda
Hukumu ya ndiya panda.*
12. *Kila niitupiyao, jito ili kuitunda
Kila moja kati yao, hunipa ya kunitanda
Huniita: huku ndoo, ni hii ndiya ya kwenda
Yanitanza ndiya panda.*

16. *Nichalo ni kujisoza, kisha haja uma vyanda
Ndiponywi hawaambiza, munishauri ya kwenda
Nipani la muwangaza, safari 'sije ivunda
Ajili ya ndiya panda.*

Abdilaṭif ametanzika hajuwi enre wapi au achukuwe njiya ipi iliyo bora kwake. Hivo anaturushiya sisi jukumu la kumwelekeza njiya ipi ya sawa achukuwe. Kwake yeye njiya zoṭhe ni ngumu: akiwafwata wananchi amewaona unafiki wao na akifwata njiya yake ya kipekee piya baḍo ni dhiki kwa sababu siyasa hawezi kupeleka pekee. Ilimbiḍi aamuwe njiya aṭakayochukuwa kwa sababu hili aliwachiwa yeye peke yake kifungoni alikuwa hana mshauri na alikataliwa kuzuriwa na mthu yoyoṭhe awe wa karibu (jamaa zake) au wa mbali wanachama wenziye. Walakini, tuelewe kuwa amefika njiya panra na hajuwi achukuwe mwelekeo upi kwa sababu sasa anaogopa kujitumbukiza katika ṭaabu zilizomkumba mwanzo. Woga huu wa kujiyamuliya unamfanya awe amedangana. Nripo sana katika shairi Naja tunamwona Abdilaṭif akijinaki kuwa sasa amerevuka amesoma kifungoni na ameelewa kila kitu na zaiḍi amefuzu kuyajuwa ya siyasa na njiya zake. Katika shairi Naja anasema:

6. *Naja hiwa 'mekomaa, kuzidi nilivo mwando
Tena nnajiandaa, kwa fikira na vitendo
Kwetu nije kuifaa, na kuitiliya pondo
Nijaye ni ile nyundo, misumari hadharini.*
10. *Naja na ingawa naja, siwaekei mifundo
Moyo wangu ushatuja, mawi nalotendewa
mwando
Ela wataoningoja, na vyao viwi vitendo
Nijaye ni ile nyundo, misumari hadharini.*
11. *Naja wenye niya hizo, na watotezi vidondo
Naja sitaki matezo, matezo na yawe kando
Naja wakizituwa 'zo, 'tawanwisha sichi kondo
Nijaye ni ile nyundo, misumari hadharini.*

Sasa Abdilaṭif amekomaa kifikra kuliko ilivokuwa mwanzo akiwa hajaingiya kifungoni. Japo amefanyiwa ubaya anasema hana kinyongo wala vita na yoyoṭhe. Hapo kifungoni amesoma na kupata uzinrushi wa kwamba mambo mabaya aliyofanyiwa: ya kutegewa mtego, kusozwa kwa kuwekwa mbele mbele, kutumiya nguvu kila mahali na wakaṭi, na kuwaamini wananchi sasa amechukuwa njiya nyengine ambayo kimawazo

yake iṭawafaa wananchi wake. Katika hali hii ya kwerevuka haingii tena vitani kupigana bali mpaka wabaya wake waanze kumṭoṭora nripo aṭakapoiingiya kupigana nao anaposema /Naja wakizituwa'zo, 'tawanwisha sichi kondo/ yaani wakiyanza vita yeye aṭaruḍisha vita.

Kauli zoṭhe hizo tulizonukuu kuṭoka SyD tuṭaona kwamba zinaashiriya kusoma, kupata uzinrushi, kwerevuka na piya kuchukuwa msimamo na mwelekeo mpya kuhusu mambo ya kisiyasa. Tumesema kwamba mpaka Abdilaṭif alipokuja kufanya azimiyo lake katika Kutendana ilibiḍi apitiye haṭuwa ya kujisaili na kujijaḍili. Kwa hivo, mambo haya ya mivutano ya kifikra hayakuanza siku moja yaweza kuwa ni wakaṭi alipokuwa ashakaa kiḍogo gerezani. Kila hoja aliyoiifikiriya ilikuwa ikichangiya na kuathiri uwamuzi aṭakaochukuwa mwisho wa kifungo chake. Nripo sana, Mwanamke alipokuja kumkataa Mwanamume siku hiyo alikuwa ashayaweka kwenye mizani yoṭhe aliyomfanyiya Mwanamume, hiyana aliyofanya, na werevu aliwoupata kwa upimaji huwo. Kwanza Mwanamke anamkumbusha Mwanamume kuhusu fadhila alizomfanyiya:

33. *Naanza kukukumbusha, kama ushaghafilika
Ni habari 'takupasha, ambazo zintendeka
Nawe 'kiweza jibisha, uonalo lajibika
Au iwa kukanusha, ambalo lakanushika.*
34. *Nali hijikalifisha, kwamba nipate kuweka
Hifunguwa langu kasha, kila likihitajika
Nikawa nikikulisha, pamoja na kukuvika
Vipi wanambiya kisha, tamaa innishika?*
104. *Kila ye akiambiwa, wimbo huo siuwimbe
Yeye hujibu ya kuwa, n'taubakiza tembe
Hana la kumtopowa, ela huba za mpambe
Ndwee hii kuuguwa, biniadamu 'siombe.*

Mwanamke alipokasirishwa na kwambiwa kwamba ana ṭamaa kuhusu kumpa mwenziwe raha siku hiyo, alianza kwa kumkumbusha ya yeye kujitoleya kwa hali na mali alimkimu Mwanamume: kumuweka nyumbani, kumlisha na kumvisha. Alipeleleza miyonroko ya Mwanamume kwamba akiwa hana kitu mfukoni yuwajileta kwake lakini akipata chake humpelekeya mwengine. Isiṭoshe, kwa sababu ya mapenzi alonayo kwa Mwanamume Mwanamke

akiyambiwa wachana na huyo Mwanamume yeye hukataa. Mwanamke anaenreleya kumfunuliya Mwanamume:

7. *Kila mambo naelewa, yaliyo ndiyo na siyo
Si mwana wa kuhadawa, khaswa kwa unambiyayo
Japo wasema ni dawa, sikupi ngakuwa nayo
Na kama yatakuuwa, kufa kwa maradhi hayo.*
8. *N'lishakupeleleza, hata n'kakubaini
Muda pesa ukijaza, humo mwako mfukoni
Huanza kujikimbiza, na kunigura nyumbani
Ngapita kukuuliza, uliko hujulikani.*

Kwa hivo Mwanamke alikuwa ashafanya upelelezi (ashamsoma) miyonroko yake na nriyo baadaye akafanya uwamuzi wa kumkataa. Vile vile, kama Abdilatif alivofanyiwa hiyana baada ya kujitoleya kwa hali na mali kuhusu siyasa nrivo alivokuja kujuwa baadaye kwamba wananchi wamemhina na hapo akaamuwa kuchukuwa hatuwa ya kufanya azimiyo. Piya Abdilatif alikuja kuonywa na wasimamizi wa mkowa (Chifu Muhammad Fadhiluna wa Mji wa Kale na Mkuu wa Mkowa wa Pwani Isaiah Mathenge katika Wanjiru (2010)) kujitowa katika siyasa za hamasa alikuwa hataki kwa sababu ya kuwapa wananchi wa chini.

Baada ya kumfunuliya ubaya wake Mwanamke anamwambiya Mwanamume kwamba sasa waepukane na kila mmoja ashike njiya yake. Mwanamke alikuwa ashachukuwa uwamuzi na anasema:

100. *Moyoni mwako nitowa, unifute n'siwemo
Mahaba n'shayatuwa, moyoni mwangu hayamo
Siwi wala sitakuwa, kama zamani; horomo!
(msisitizo wetu)
Niwapo hivyo 'takuwa, najitiya kwenye shimo.*
101. *Sasa nihisabu kwamba, n'shakufa kwako wewe
Na kaburi ukatimba, nimo ndani nifukiwe
Siwe na haja kuomba, kurudiyana mi nawe
Kama waweza kuumba, umbu mimi
mwinginewe.*

Beji hizi mbili zinaeleza msimamo aliyochukuwa bibi huyu kuhusu Mwanamume. Anamwambiya aonrowe kwenye akili yake kwamba kulikuwa na mtu kama yeye na akiweza afukuwe kaburi azikwe humo nrani yake ili amsahau. Kwa sababu ya hiyana zake sasa mahaba yake hayataki tena na

yashafutika moyoni mwake. Katika kauli tulizozinukuu hapo juu uwamuzi kama huu Abdilatif piya aliuchukuwa baada ya kutambuwa kwamba wale alokuwa akiwaamini kumbe nriyo watakaomgeuka.

Azimiyo la Abdilatif kujitowa katika siyasa lilikuja baada ya kufanya uwamuzi wa kujitenga na wananchi. Katika ubeti wa 2 Abdilatif anatwambiya kwamba /Nyege ni kunyegezana/ yaani mtu akifanyiwa wema basi hana buji kulipa wema ule. Nrivo alivoamini Abdilatif katika maisha yake ya siyasa kwamba wale anawowapiganiya haki zao nao wataregesha kwa kumfuwata mawazo yake yenye masilahi mazuri kwao. Lakini hiyana ilipoingiya baina ya Abdilatif na wananchi ikabidi aamuwe kubaqili msimamo wa /kwangu huba zinkwisha/. Kwamba mapenzi baina ya Abdilatif na wananchi katika siyasa ya kijumuiya hakuna tena, kila mmoja afwate njiya yake.

Kauli ya mwisho katika Kutendana Abdilatif anasema /Kitu n'nachokutaka, shairi wishapo soma. Jaribu kuyaepuka, haya ulosoma nyuma/ inazuwa maswali kadhaa: Je, anatwambiya tuonrowe kutekezana katika siyasa na kwamba kila mmoja achukuwe jukumu lake kiukamilifu? Au, je, anatwambiya tusiwe kama Mwanamke (Abdilatif) mwenye kujitoleya kikamilifu katika siyasa za kijumuiya na filhali hawo anawowapiganiya watakwenra kwa wengine pinri wakidanganyika? Au, je, anatwambiya kwamba madamu penzi la kisiyasa si la kudumu kwa kutokana na masilahi basi tujwe kwamba masilahi yakibaqilika atakwenra kwa mwengine tu? Rolston (2013) anaeleza kuwa wafungwa huweza kutumiya jela kama mahali pa kujikombowa na kujiweka huru kutokana na udhalimu wowote, je, Abdilatif akitumiya jela hiyo alitaka kujikombowa yeye peke yake na nafsi yake tu au na wengine? Je, kauli hii ni nasaha ya Abdilatif kuhusu siyasa ya kijumuiya ambayo Abdilatif anatahadharisha nayo? Ilitubainikiya kwamba Abdilatif alitupa somo kamili kuhusu siyasa ya jumuiya kutokana na funzo alilopata yeye, kwa hivo, anawatahadharisha wengine au anawakataza wengine wasiingiye mtego wa kupenda mapenzi yaliyojengwa na masilahi.

Mwangwi wa Azimiyo

Maelezo tuloyapata kwa kusoma thimbo za kisuhufi kumuhusu Abdilatif baada ya kutoka kifungoni zimetuthibitishiya msingi wetu wa nadharia kwamba maana ya kauli hupatikana kutokana na kuathiriyana kwa maneno katika utungo na kwamba athari hizi zaweza kuwa kwenra mbele au kurudi nyuma; kuna mwangwi katika kila neno. Pili, katika upeo wetu wa makala haya tumeeleza kwamba tutayachukuliya mashairi ya SyD yanaeleza maisha mamaja mazima akiwa kifungoni. Kwa mntarifu ya azimiyo na nasaha aliyoitowa Abdilatif katika Kutendana juu ya siyasa ya jumuiya, maisha yake baada ya kutoka kifungoni yanaonekana kufuwata nasaha hiyo. Kifasihi tutasema maisha halisi ya baada ya kifungo ni mwangwi wa mwito wa azimiyo alilochukuwa kinyume na alivosema Chacha (1992) kwamba Abdilatif alionyesha kujuta kutokana na hatuwa za kisiyasa alizochukuwa, jambo ambalo hatu Abdilatif mwenyewe anasema katika mahojiano na Oloo (2003) kwamba hakujuta kwani alijuwa anafanya nini na matokeo yake yatakuwa yapi.

Kulingana na Wanjiru (2010) na Chacha (1992) wanaeleza kuwa Abdilatif alipotoka kifungoni alihamiya Tanzania na kushughulika na kazi za kitaaluma katika Taasisi ya Uchunguzi wa Kiswahili (TUKI) sasa Taasisi ya Taaluma za Kiswahili (TATAKI) kama mwanafasihi na mwanaisimu wa lugha ya Kiswahili. Chacha (khj.) anashangazwa na mabadiliko haya ya maisha baada ya kifungo lakini hasemi yatokana na nini au wapi au kwa nini yatokee hivi. Abdilatif alienreleya kutunga mashairi kwa mfano “Nayazinge Mazingawa” (Zinduko, 1974) yenye msimamo kama wa SyD na makala kadhaa kuhusu ushairi. Baadaye alihamiya Wingereza kufanya kazi katika shirika la BBC ambako aliweza kutayarisha kipinri kimojapo kilichoitwa *Utamaquni*. Piya alifanya kazi ya uhariri katika gazeti la *Africa Events*. Hatimaye, alijunga na Chuwo Kikuu cha Leipzig cha Ujarumani kama mwalimu wa Kiswahili hadi alipostaafu 2011. Tutuona kwamba watafiti wote waliyotutanguliya hawakutaja ni kwa nini Abdilatif alijitowa katika shughuli za kisiyasa na kuwa mthu wa kanro katika siyasa. Fauka ya hayo, Abdilatif amepawa thuzo thatu kuadhimisha ushairi wake wa mwamko wa kisiyasa: Jomo Kenyatta Literary Award 1974, Saba Saba Literary Award 1977, na

Fonlon-Nichols Award 2018. Thuzo ya Jomo Kenyatta Literary Award alikabidhiwa na Rais Jomo Kenyatta mwenyewe katika ikulu ya Nairobi. Je, ni bina kwamba mahasimu wawili wa kisiyasa walikutana na kupaana mikono mwaka mmoja baada ya kuchapishwa mashairi yaliyotokana na tafauti zao za kisiyasa? Jawabu yetu ni yale maneno ya chaguzi za miyaka ya thamanini Mambasa kwamba “siyasa si chuki” likiengezwa na azimiyo alilochukuwa Abdilatif kuwa msimamo wake wa siyasa ya kijumuiya umebaquilika.

Vinginevo, katika mahojiano aliyofanyiwa na Oloo (2003), Wanjiru (khj.), na Biermann na wenzake (2011), Abdilatif anasema kwamba walipokuja tena yeye na Ngugi na wengine 1982 katika chama cha Umoja wa Kupiganiya Demokrasia Kenya (UKENYA) iliwachukuwa miyaka mitano hivi kuuwana kwa kupaana mitihani ya uthabiti chamani. Mitihani hii ilikuwa na lengo la kumuwa nani ana msimamo thabiti katika siyasa. Mitihani wa kumuwa nani mkweli, nani mrongo, nani msaliti kati yao, nani ni barakala, nani mpuuzi amekuja kupotezeya wenzake wakaqi. Swali tunalouliza kwa nini kutahiniyana? Je, Abdilatif alicheleya yaliyompata miyaka kumi na thatu nyuma yasije yakampata tena? Siku zile alijitoleya kwa kumwamini mwananchi kwamba wako pamoja, safari hii yaonekana kutokana na funzo alilopata kifungoni penzi lake alilipeleka kwa tahadhari. Tahadhari hizi zinatokana na msimamo aliyochukuwa kwamba hatojiingiza tena katika siyasa za kijumuiya kwa sababu ya hadaa zilizomo nrani yake. Juu ya hayo, kujitowa huku kulitokana na azimiyo alilofanya wakaqi akiwa kifungoni kwamba hamwamini tena mwananchi.

Kujitowa huku kunatiliwa nguvu na tashwishi aliyonayo kuhusu hatu siyasa ilivogeuka nchini Kenya. Katika wasilisho linalorejelela makala yake ya *Kenya Twendapi?* alilofanya 2015 hapo Kenya Cultural Centre, Nairobi, baado yeye anaona shere tu katika siyasa ya Kenya Mpya (baada ya 2002). Kwa sababu komba ni wale wale msitu tu umebaquilika – wanaKANU baado wamo katika serikali, wakaqi huwo, ya Mwai Kibaki (kwenye mahojiano na *Radio Salaam*, Mambasa, 2012). Anasema baado wananchi wanateseka na waliyo mamlakani wanaenreleya na njama zao kujinufaisha wao na kuwakanramiza wananchi masikini. Walakini Abdilatif, tujuwavo sisi, si

mwanachama wa chama chocho^{the} cha kisiyasa nchini Kenya isipokuwa amekuwa aki^towa maoni yake ya kisayasa katika kumbi mbalimbali ulimwenguni. Hali hii ya ukimya sasa nriyo inayotupa sisi mshawasha wa kusema kwamba azimiyo lake alilofanya kifungoni baada ya funzo alilopata limemfanya awe mkimya wa kuyatathmini mambo lakini siyo kujitiya mzima mzima.

HITIMISHO

Makala haya yalikuwa na lengo la kuonesha kuwa Abdila^tif Abdalla alivoingiya kifungoni 1969 alikuwa ni mt^hu mwenye hasira nyingi kuhusu siyasa inayoenreleya katika jamii yake tafauti na alipotoka miyaka mit^hatu baadaye. Alipotoka, Abdila^tif alikuwa mt^hu mkomavu, mtulivu, mkimya, na zaidi hamasa za siyasa ya kijumuiya zimemwishia kutokana na funzo alilopata baada ya kujisaili na kuajiliyana na nafsi yake huko gerezeni.

Tumejaribu katika makala haya kulishughulikia shairi Kutendana katika diwani ya SyD kwa namna tafauti na watafiti waliyotutanguliya waliyoliyngaliya shairi hili kama la unyumba. Sisi tumejaribu, kwa kutumiya nadhariya ya Usemezano na Uhistoriya Mpya, kutowa ufumbuzi mwengine wa shairi hili kwa kuangaliya namna maana ya neno linavojulikana kwa mwingiliyano wa neno hilo na muktadha, historiya, usuli, ujamaa wake na maneno mengine na niya ya msemaji wa neno hilo. Piya tumeliangaliya neno hilo likiwa na athari litokako na linavothiri maneno yanayokuja baada yake.

Makala haya yameweza kuchanganuwa baadhi ya istiyara na kauli zilizotumika ili kubayanisha kwamba shairi hili nriyo fumbo la Abdila^tif kujihusisha na siyasa za kijumuiya. Istiyara ya wahusika wat^hatu: Mwanamke, Mwanamume, na Mishi (mwanamke mwengine) nriyo kiwakilishi cha mapote ya kisiyasa yaliyokuwako nchini Kenya baada ya uhuru, yaani, KANU na KADU, KPU na wananchi wa tabaka la chini. Istiyara hii inaonesha namna Abdila^tif ambaye anawakilishwa na Mwanamke anajitoleya katika kuenreleza harakati za kuwatumikiya wananchi wanaowakilishwa na Mwanamume. Mapenzi yao ni ya kihawara wala si ya nrowa kishariya kwa hivo masilahi yalipokatika

baina ya wahusika hawa wawili, Mwanamke aliyona hakuna haja kukaa na mt^hu mwenye hiyana. Kiufafanuzi wetu Abdila^tif alijitoleya kwa hali na mali ha^ta kuhatarisha maisha yake ili wananchi wafaidike lakini ilipofika wakati wa kumteteya yeye au kukipa kura chama chake KPU walimhini na kukipa chama cha KANU ambacho baada ya muda kilitupa mipango ya kuwanufaisha wao na kushika njia ya kuwanufaisha wanasiyasa walafi wachache.

Abdila^tif alipoyaona haya ya hiyana na kusali^twa na msiri wake hadi kusababisha kufungwa, huko kifungoni alikuwa mkali mwanzo lakini baada ya kusoma hali ilivo alikuja kupata uzinrushi uliyomfunuwa mawazo yake. Kutokana na mwingiliyano wa kauli mbalimbali tulizochota kutoka mashairi ya mwanzo wa aingiyapo hadi afikapo Kutendana tulipata kuwona kuwa Abdila^tif alifunzika na baadaye kufanya azimiyo ambalo nrilo linaloba^tilisha maisha yake ya baada ya kifungo. Zaidi ya hayo, anawanasihi na wat^hu wengine wajaribu kwepuka kufuwata siyasa ambazo hazina mashiko thabiti. Kwetu sisi, Abdila^tif alipata funzo na akafanya azimiyo huko huko kifungoni na hapo kuthubu^tu kauli ya babu yake aliyomwambiya alipotoka kifungoni kuwa siyasa ni thanga si nanga yaani ikiwa siyasa haina makhlasa na fikra zako basi geuzi misimamo yako kama thanga kufuwata upepo upigako wala siyo kuk^hita kama nanga. Kutokana na funzo alilopata kifungoni yaonekana Abdila^tif alifuwata msimamo wa kujitowa siyasa za kijumuiya na kushika msimamo wa nafsi yake peke yake.

Uchanganuzi wetu kutokana na shairi hili na yot^he mengine yaonesha ba^to pana mengi yanaweza kutafitiwa: kwa mfano, aina ya lugha ya *skaz* (lugha ya wat^hu wa kawaida) aliyotumiya Abdila^tif inaweza kutupa ufafanuzi upi zaidi? Piya, kutokana na shairi hili tunaweza kutafiti je, sauti ya dhiki ya Abdila^tif ina^tokana na dhiki ya kifungo au msimamo mpya aliyoutwaa wa kujitenga na siyasa za kijumuiya? Thatu, pana haja kubwa ya kujuwa tawasifu na miktadha ya kuan^tikwa shairi hili, bali mashairi yot^he ya SyD, ili tujuwe mengi kuhusu maisha yake kifungoni. Ni neema kubwa kwamba ba^to yuko, Mungu Amuweke, na anaweza kutueleza mengi, kwa mfano, shairi Muosheni ni nani?, shairi Leo Nsingekuwako kulitokeya nini? Shairi Wasiwasi Enra Zako aliyambiwa nini? Yo

the haya ni katika kuṭowa ufumbuzi wa hizo fasiri 1001 alizoahidi Abdilatif kuwapa maaskari wa gereza lau angeshikwa na mashairi haya ya SyD.

MAREJELEO

Abdalla, A. (2012). *Sauti ya dhiki*. Nairobi: Oxford University Press.

Abdalla, A. (1985, September). The right and might of a pen. *Africa Events*, Once upon a time, uk. 25-26.

Abdalla, A. (2015, Disemba 7) Kenya Twendapi? Na Abdilatif Abdalla [video file]. Imesomwa: <https://www.youtube.com/watch?v=0soJOZjjCc4>

Bakhtin, M. M. (1981). *Dialogic Imagination: Four essays*. M. Holquist (mh.), C. Emerson & M. Holquist (waṭafsiri). Austin: University of Texas Press.

Beck, R. M. & Kresse, K. (wah). (2016). *Abilaif Abdalla: Poet in politics*. Dar es Salaam: Mkuki na Nyota.

Biermann, S., Richards, N. & Milbourne, M. (2011, Mei). We Harvest the Present from the Future We Planted Yesterday. Mahojijano na Abdilatif Abdalla and Ngugi wa Thiong'o, Leipzig, Ujarumani.

Chacha, C. N. (1992). *Ushairi wa Abdilatif Abdalla: Sauti ya utetezi*. Dar Es Salaam: Dar Es Salaam University Press.

Gibbe, A. G. (1978). Fasihi na jamii baadhi ya washairi wa Kiswahili 1960-1977. Katika *Kiswahili* 48 (1), 1-25.

Habib, M. A. R. (2005). *A history of literary criticism*. Malden: blackwell Publishing.

Hamad, M. A. (2017). *Suala la ufungwa katika ushairi wa Kiswahili: Mifano kutoka diwani za Sauti ya dhiki na Chembe cha moyo*. Ṭasnifu ya Uzamili (Haijachapishwa), Chuwo Kikuu cha Dodoma, Dodoma.

Karanja, M. W. (2014). *Matumizi ya istiari, tashbiha na taashira katika diwani ya sauti ya dhiki*. Ṭasnifu ya Uzamili

(Haijachapishwa), Chuwo Kikuu cha Nairobi, Nairobi.

Khamis, S. A. (2016). Whither Swahili literature? Translation and the world recognition of Abdilatif's "sauti ya dhiki". Katika R. M. Beck & K. Kresse (wah). *Abdilatif Abdalla: Poet in politics*. Dar es Salaam: Mkuki na Nyota. UK. 35-44.

Kindy, H. (1971). *Life and politics in Mombasa*. Nairobi: East African Publishing House.

Maitaria, J. N. & Wafula, R. M. (2018). Ushairi wa Abdilatif Abdalla katika kubainisha utamaduni wa Waswahili. Katika *Journal of Linguistics and Language in Education* 12 (2), 74-92.

Mazrui, A. & Syambo, B. K. (1992). *Uchambuzi wa fasihi*. Nairobi: East African Educational Publishers.

Mazrui, A. (2017, Novemba). Abdilatif and I: Reflections on comparative experiences. Makala yaliyowasilishwa katika Kongamano la "The imaginative vision of Abdilatif Abdalla: Kenyan poet and activist" Princeton University, Princeton.

Mulokozi, M. M. (1975). Revolution and reaction in Swahili poetry. Katika *Kiswahili* 45 (2), 46-65.

Mwamzandi, I. Y. (1996). *Mbinu za kimaigizo katika ungo za Abdilatif Abdalla*. Ṭasnifu ya Uzamili (Haijachapishwa), Chuwo Kikuu cha Egerton, Njoro.

Odinga, O. (1968). *Not yet uhuru: An autobiography*. Nairobi: Heinemann.

Ohly, R. (1974). A review of Abdilatif Abdalla's *Sauti ya dhiki*. Katika *Kiswahili* 44 (2), 82-91.

Oloo, O. (2003, Februari). Mahojijano na Abdilatif Abdalla. Imesikizwa: <https://web.archive.org/web/20030630105524/http://vancouver.indymedia.org/news/2003/02/32103.php> 01/10/2019.

Said, Z. & Taib, A. H. (2019). *Fasihi ya ufungwa: Nadharia na mikabala ya uhakiki – riwaya kama kifani*. Dar es salaam: Heko Publishers.

- Salim, A. I. (1975). *Swahili speaking peoples of east africa 1895-1975*. Nairobi: East African Publishing House.
- Senkoro, F. (1988). *Ushairi: Nadharia na tahakiki*. Dar Es Salaam: Dar Es Salaam University Press.
- Shafi, A. (2003). *Haini*. Nairobi: Longhorn Publishers
- Shariff, I. N. (1988). *Tungo zetu: Msingi wa mashairi na tungo nyinginezo*. New Jersey: The Red Sea Press.
- Topan, F. (1994). Chacha Nyaigotti Chacha, *Sauti ya utetezi: Ushairi wa Abdilatif Abdalla: A review*. AAP 37, 197-198.
- Topan, F. (2006). Why does a Swahili writer write? Euphoria, pain, and popular aspirations in Swahili literature. *Katika Research in African Literatures* 37 (3), 103-119. Imesomwa: <https://www.jstor.org/stable/3821182>. 18/10/2019.
- Tyson, L. (2006). *Critical theory today: A user-friendly guide* (Toleo la 2). New York: Routledge.
- Walibora, K. (2009). Prison, poetry, and polyphony in Abdilatif Abdalla's *Sauti ya dhiki*. *Katika Research in African Literatures* 40 (3), 129-148.
- Walibora, K. (2016). Doing things with words in prison poetry. Katika R. M. Beck & K. Kresse (wah). *Abdilatif Abdalla: Poet in politics*. Dar es Salaam: Mkuki na Nyota. UK. 55-64.
- Wanjiru, K. (2010). Abdilatif Abdalla: My poems gave me company. Imesomwa: <https://www.pambazuka.org/arts/Abdilatif-Aballa-my-poems-gave-me-company> tarehe 22/10/2019.
- Vierke, C. (2017). What is there in my speaking: Re-explorations of language in Abdilatif Abdalla's anthology of prison poetry, *Sauti ya dhiki*. *Research in African Literatures* 48 (1) 135-157 Doi: 10.2979/reseafrite.48.1.09.